

УКРАЇНСЬКЕ ПРАВОСЛАВ'Я: СТАРІ ПРОБЛЕМИ У НОВОМУ СТОРІЧЧІ

Петро ЗУЄВ (священик) *"Дзеркало тижня"*, № 5 (634), 10-16 лютого 2007 року

Якби всі православні общини України об'єдналися під омофором одного першоієрарха, то ця Церква була б найчисленнішою помісною Церквою у світі (близько 15 тисяч парафій). На жаль, щоб таке об'єднання відбулося, потрібен збіг кількох чинників: одностайність православного єпископату з питання помісності, набуття нового канонічного статусу Українською Церквою і визнання його світовим Православ'ям, нарешті, гідна кандидатура на посаду першоієрарха об'єднаної Церкви. Із цих трьох чинників нині є тільки один — тому що навіть недруги й ідейні опоненти Блаженнішого митрополита Володимира сходяться на тому, що він є ідеальною кандидатурою на роль предстоятеля помісної Церкви... Богослов-еклезіолог, людина європейської культури і справжньої чернечої смиренності, цей ієрарх має авторитет у найрізноманітніших церковних і політичних колах. Чи стане митрополит Володимир першим канонічним главою об'єднаної помісної Церкви? Виключати цього не можна, але нині, на жаль, Українське Православ'я все ще розділене.

Як писати про ситуацію в Україні, яку термінологію обирати? Відповідно до офіційного еклезіологічного погляду Української Православної Церкви, до якої належить автор цих рядків, і УПЦ КП, і УАПЦ не мають повноти церковності. Отже, їх потрібно іменувати не церквами або юрисдикціями, а конфесіями. Проте, оскільки ця публікація відбиває окрему думку автора, ми вдаємося до поширеної в Європі традиції іменувати релігійні організації, зважаючи на їхні самоназви.

Українська Православна Церква

УПЦ — одна з найчисленніших Церков православного світу (близько 10 тисяч парафій), яка має статус самокерованої Церкви у складі Московського патріархату. De facto права УПЦ прирівняні й навіть частково перевищують статус автономної Церкви. Проте головною проблемою УПЦ нині все ще є непевність її канонічного статусу. Хоча автономний статус цієї Церкви мовчазливо визнається православним світом, у церковному диптиху (офіційному «списку» помісних Церков) Українська Церква не згадується. Таким чином, формально ситуація має, м'яко кажучи, нелогічний вигляд. Адже диптих, який визнається РПЦ, містить такі нечисленні й канонічно несамодостатні Церкви, як Японська і Сінайська. Перша на правах автономної входить до складу Московського, а друга, в аналогічному статусі, до складу Єрусалимського патріархату і складається з

одного монастиря й одного (!) єпископа.

Крок за кроком УПЦ розширює свої канонічні права. Проте, на думку експертів, реальні права незалежності, якими нині користується УПЦ, багато в чому пов'язані з особистим авторитетом її глави — Блаженнішого митрополита Володимира. А це означає, що такі права можуть бути скорочені, коли на чолі УПЦ стоятиме інший, менш авторитетний і впливовий у Руській Церкві ієрарх. Таким чином, УПЦ потребує формального закріплення своїх нинішніх прав, оскільки в майбутньому непевність її канонічного статусу може призвести як до звуження реальної незалежності, так і до конфлікту з Москвою (адже ніщо так не провокує конфлікти, як непевність). Новий канонічний статус допоміг би й у діалозі УПЦ з іншими православними юрисдикціями в Україні. Адже не секрет, що авторитет митрополита Володимира поширюється далеко за межі УПЦ. Що ж заважає ієрархам з інших православних юрисдикцій об'єднатися нині навколо нього? Не будемо спрощувати ситуацію, зводячи всі проблеми до однієї — проблеми статусу УПЦ. Та все-таки канонічний статус — це центральна проблема.

Інша проблема УПЦ відбиває проблему загальноукраїнську. Це проблема співіснування в одній Церкві (країні) двох полярних суспільних установок: «західної» («проєвропейської») і «східної» («проросійської»). Багато лапок тут свідчить про умовність понять... Більшість парафій УПЦ розташовані в західних і центральних регіонах, для яких характерна схильність до європейського цивілізаційного вибору. З другого боку, УПЦ широко подана на Півдні й Сході України, де популярні слов'янофільські ідеї, а молитовному спілкуванню між УПЦ і Московським патріархатом надається ідеологічної і навіть політичної ваги.

Здобути Захід, не загубити Центр і не відпустити Схід і Південь. Це нелегке завдання істотно обмежує свободу самовизначення УПЦ. У цій ситуації всеукраїнському митрополиту Київському доводиться бути, перефразуючи апостола Павла, «західником» для Заходу України й «східняком» для Східної. Водночас будь-яка політизація загрожує УПЦ внутрішнім поділом. У разі навалної й радикальної українізації від неї можуть відокремитися Схід і Південь (нагадаємо, що фундаменталістські кола вже не раз виступали з ідеєю створення «Південно-Східної митрополії» у прямому канонічному підпорядкуванні патріарху Московському). З другого боку, активність УПЦ у фарватері проросійської політики може призвести до психологічної відчуженості її общин у Центральному і Західному регіонах, а це ні багато ні мало 69% усіх парафій УПЦ.

Це бажання зберегти єдність Церкви відбито й у поступовому, поетапному і неспішному русі УПЦ до канонічного статусу помісної Церкви. Прихильники помісності серед єпископату в УПЦ реально існують. Логічно припустити, що в міру зміцнення української державності їх стає дедалі більше. І річ

навіть не у відомому гаслі першого президента України: «незалежній Україні — незалежну Церкву». Гасло це, з історичного погляду небеззастережне, серед віруючих не є надто популярним. Церква в Росії й Україні нині розвивається в різних історико-культурних контекстах. У Росії відбувається ототожнення національної ідеї з православ'ям, Руська Православна Церква, яка, з формально-логічного погляду, є багатонаціональною, дедалі більше стає російською. Як приклад можна навести нинішнє відновлення єдності між Московським патріархатом і Руською Православною Церквою за кордоном (РПЦЗ). Розкол уже фактично переборено, і цьому можна тільки радіти. Але примітно, що возз'єднання відбувалося під знаком відновлення саме російської церковної ідентичності.

Логіку єпископів, які несуть служіння в умовах «європейської України», легко зрозуміти. Вони не хочуть, щоб їхні єпархії ставали заручниками якоїсь «загальноцерковної» ситуації в РПЦ. Тому й не дивно, що останні події засвідчили: в ідеї помісності серед єпископату УПЦ є прихильники. Ми маємо справу з історично неминучим процесом. Рано чи пізно Українська Церква набуде статусу помісної й об'єднається. Або... або православ'я ризикує бути витиснутим на маргінес сучасного життя України. Принаймні таке «особисте побоювання» автора цих рядків.

Проте низка заслужених і авторитетних ієрархів УПЦ нині ідеї помісності не приймає. Наводити тут їхні імена авторові цих рядків видається неетичним, у нашій країні ще занадто відчутна традиція складати списки «ворогів народу» і «світового прогресу». Проте у цьому зв'язку етично виправдано згадати ім'я ієрарха, який привселюдно заявляє про те, що є ідейним супротивником української автокефалії — митрополита Одеського Агафангела. І вже той факт, що це друга по старшинству особа в ієрархії УПЦ, свідчить про те, наскільки складна проблема канонічного самовизначення УПЦ.

Яким є майбутнє УПЦ? За будь-яких, найнесподіваніших релігійно-конфесіональних розкладок УПЦ залишатиметься однією з найбільших Українських Церков. Ітися може тільки про те, чи буде її інфраструктура охоплювати всю Україну й наскільки сильним буде її вплив на суспільство в майбутньому. Автор як затятий оптиміст вважає, що рано чи пізно УПЦ набуде статусу рівноправної Церкви-Сестри у світовому Православ'ї. Проте потрібно пам'ятати, що для Церкви головне не статус, а її єдність. Тому на цьому етапі основне завдання УПЦ — зберегти свою єдність, поетапно рухаючись до помісності.

Українська Православна Церква Київського патріархату

Якщо УПЦ перебуває у повному молитовному й євхаристичному спілкуванні

зі Світовим Православ'ям, то дві інші українські православні юрисдикції — УПЦ Київського патріархату (УПЦ КП) і Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ) перебувають у канонічній ізоляції.

У своєму сучасному форматі УПЦ КП — це Церква, що дуже тісно пов'язана зі своїм нинішнім лідером: Філаретом Денисенком, який 1992 року несподівано для багатьох об'єднався з автокефальним рухом, а 1995 року був проголошений патріархом Київським і всієї Руси-України. Десять років тому, коли він очолив УПЦ КП, для цієї церковної структури були найбільш актуальні два завдання: структурувати стихійний автокефальний рух і розширити його соціальну базу, вивівши його з «галицького гетто». З першим завданням Філарет упорався. УПЦ КП нині — це не конгломерат парафій, а саме структура, причому структура жорстко централізована. Друге ж завдання і досі є для УПЦ КП актуальним, тому що, просунувшись і закріпившись у західних і частково у центральних регіонах, вона, як і раніше, не знаходить підтримки на Сході й Півдні, багато в чому залишаючись нині церквою «галицької ментальності».

Філарет — найбільш суперечлива постать у новітній церковній історії України. Його ім'я нині стало прозивним. На Сході — це символ розколу. Водночас на Заході України він для багатьох уособлює ідею незалежності Української Церкви.

Парадоксальним чином позначилася на громадській свідомості й анафема, накладена на Філарета єпископатом Руської Православної Церкви (1997) з метою унеможливити будь-яке визнання очолюваної УПЦ КП православним світом. З одного боку, анафема призвела до того, що на Сході й Півдні України Філаретом мало не лякають малих дітей. З другого боку — саме анафема додала образу Філарета рис романтичного героя, згуртувавши навколо нього вагому частину української інтелігенції.

Водночас УПЦ КП уже, так би мовити, переросла свого фундатора. Результати соціальних опитувань парадоксальні: невизнана світовим Православ'ям Церква має стабільну підтримку суспільства. 50% киян віддають перевагу не найменуванню «УПЦ Московський патріархат», а найменуванню «УПЦ Київський патріархат» (на жаль, для більшості киян Церква — це тільки назва). Та й сама УПЦ КП нині — то є явище не настільки однозначне, як це подають деякі експерти. Так, серед єпископату й духівництва УПЦ КП стає дедалі більше молодих людей, для яких розкол 1992 р. — меншою мірою, ніж для їхніх старших колег, пов'язаний із ситуацією вибору. Це вже нове покоління, покоління духівництва, вихованого в рамках УПЦ КП. У їхньому житті немає місця драмі, гострому і живому переживанню розколу. Виховані у власних духовних школах УПЦ КП у дусі національно-визвольного трактування новітньої церковної історії, ці клірики не схильні до зміни юрисдикцій. Водночас вони часто відкриті й доброзичливі до УПЦ, усвідомлюючи, що

інтереси Церкви не тотожні конфесіональним.

Далеко не всі в УПЦ КП «філаретівці», насамперед якщо йдеться про духівництво, серед якого, включаючи єпископат, існує негласна опозиція до свого нинішнього лідера. У цьому зв'язку звичайно називають різні імена, але найчастіше і системніше — ім'я львівського митрополита Андрія Горака — другої особи в Синоді УПЦ КП. Сумніви у тому, що опозиція всередині УПЦ КП існує, мінімальні. Але питання в тому, наскільки єпископи, які становлять її ядро, спираються на парафії. Адже без підтримки знизу все, що відбувається, віртуалізується, а драма перетворюється на комедію. Єпископи ідуть, а єпархії залишаються. Цей варіант розв'язки протистояння між Філаретом і його єпископатом ми вже бачили 1994 року, коли УПЦ КП покинула група з п'яти єпископів на чолі з Антонієм Масендичем, який обіймав доти посаду керуючого справами КП.

Найбільша проблема УПЦ КП — канонічна, як ми вже зазначали вище, вона не визнається жодною помісною Церквою. Чи існують в УПЦ КП реальні перспективи набуті канонічного визнання від Константинопольського патріархату й інших помісних Церков? Автор цих рядків скептично ставиться до таких перспектив. Із канонічного погляду, справа реабілітації Філарета видається безперспективною. Проте парадокс автокефального руху полягає в тому, що створеним ним церковним структурам удається вижити й в умовах повної ізоляції від православного світу, спираючись тільки на власні сили і популярність ідеї автокефалії. І в цьому криється певна небезпека для Українського Православ'я. Адже якщо УПЦ КП так і не переборе ізоляції, але зуміє зберегти свою паству, то її церковна самоідентифікація може згодом еволюціонувати таким чином, що у визнанні вже не буде жодної внутрішньої потреби. Голоси на користь такої трагічної самоідентифікації УПЦ КП лунають уже тепер. І до них варто прислухатися, аби не утвердити церковний розкол на сторіччя.

Не треба домагатися визнання Константинополя або Рима, вважає Оксана Хомчук, автор великого тому під вражаючою назвою «Церква поза церковною огорожею». На її думку, саме у «відчуженості» й полягає унікальність української церковності. Як удалий приклад наводяться англійці, які порвали з Римом і традицією і створили власну англіканську Церкву.

Але для церковної свідомості в Україні така розв'язка таїть у собі біль і трагедію. А це означає, що діалог між УПЦ і УПЦ КП у тому або іншому форматі потрібен. Чи буде вестися такий діалог і якщо так, то коли? Останній Архієрейський собор УПЦ (24.01.2007), посилаючись на еклезіологічно різноманітний статус УПЦ і УПЦ КП, відкинув пропозицію президента України про створення двосторонньої богословської комісії, яка мала спільно розглянути проблемні питання Українського

православ'я. Замість цього була створена спеціальна одностороння комісія УПЦ з відновлення єдності українського православ'я. Причому одним із завдань цієї комісії мав стати «пошук шляхів і методів, а також розробка механізмів відновлення єдності українського православ'я шляхом церковно-дисциплінарних норм, передбачених канонічним правом Вселенського Православ'я». Таким чином, з одного боку, архієреї УПЦ не пішли на діалог з УПЦ КП на чолі з Філаретом (адже ще раніше Священний Синод УПЦ заявляв, що він можливий лише без участі колишнього предстоятеля УПЦ), а з другого боку — створили певний майданчик для діалогу. Годі й казати, неповноформатний діалог ліпше, ніж його відсутність.

Яке майбутнє УПЦ КП? Відповідь на це запитання залежить від кількох чинників. Назвемо тільки деякі з них. Перший чинник — політичний. Чи залишиться Україна прихильною до європейського цивілізаційного вибору й чи буде її еліта (включаючи донецькі ФПГ) поступово українізуватися. Другий чинник — відносини Філарета й опозиції. Чим закінчиться нинішнє негласне протистояння в єпископаті УПЦ КП? Третій чинник — особистісний. Як відомо, ніщо під місяцем не вічне, навіть церковні ієрархи. Звідси логічно випливає запитання, що буде з УПЦ КП «після Філарета» — чи зуміє нинішній лідер залишити після себе спадкоємця, або, як вважають російські експерти, після його відходу від керівництва почнеться озлоблена боротьба за владу, що закінчиться розколом цієї юрисдикції на кілька нових.

Українська Автокефальна Православна Церква

Було б великою помилкою недооцінювати роль УАПЦ у сучасній релігійно-конфесійній ситуації. Застосувавши для відбиття церковних реалій мову політології, становище УАПЦ можна порівняти з мандатами СПУ в українському парламенті нинішнього скликання. Їх небагато. Але саме завдяки їм стає можливою та чи інша політична комбінація. З одного боку, УПЦ — визнана світовим Православ'ям і найчисленніша Церква сучасної України. З другого боку, самопроголошений Київський патріархат, який уже фактом свого існування (і самоназвою) є реальним викликом для УПЦ. У цій ситуації УАПЦ володіє «золотою акцією». І хоча вона не може зробити УПЦ КП канонічною Церквою, а УПЦ — помісною, все ж те, як позиціонує себе ця скромна юрисдикція, безумовно, впливатиме на майбутнє Українського Православ'я. Об'єднання УАПЦ з УПЦ створило б додаткові передумови для активізації діалогу між українським автокефальним рухом і Константинополем. Водночас діалог між УАПЦ і УПЦ посилює позиції останньої, причому в цій конфігурації центр ухвалення рішень переноситься в Україну.

Як позиціонує себе УАПЦ? Її переговори з УПЦ КП 2005 р. закінчилися нічим, тому що сторонам не вдалося знайти компромісного рішення

об'єднання. Діалог з УПЦ, по суті, тільки розпочався, але характерно, що він проходить у взаємоповажній атмосфері. Таким чином, його результат залежить нині від того, чи зможуть сторони знайти модель набуття єдності, яка б виявилася прийнятною для парафій УАПЦ.

Коротко згадаємо і про проблеми цієї юрисдикції. Перша — конфлікт, що стався раніше, між предстоятелем УАПЦ митрополитом Мефодієм і численною Львівською єпархією, де було самовільно припинено його поминання. Конфлікт цей, який багатьма сприймався в суто апокаліпсичних тонах, не набув розвитку на останньому Архієрейському соборі УАПЦ (15.08.2006). Не відсторонивши архієпископа Львівського Макарія від управління єпархією (як цього чекали деякі експерти), Собор лише зобов'язав його відновити поминання предстоятеля. Що й було зроблено, після чого відносини між двома ієрархами відновилися. Другою проблемою УАПЦ є її певна структурна демократичність, через яку дехто вважає цю юрисдикцію «конфедерацією парафій». Останнім часом, утім, в УАПЦ намітилися інші тенденції — доцентрові. Це пов'язано як із зміцненням центру УАПЦ у Києві, так і з усвідомленням автокефальним духівництвом того факту, що, послаблюючи свою єдність, ця юрисдикція приречена на маргіналізацію. На порозі XXI століття УАПЦ жила надією на швидке канонічне визнання з боку Константинополя. Проте навіть після того, як канонічним попечителем УАПЦ на Соборі 2000 р. було обрано митрополита Костянтина (главу УПЦ у США під омофором Константинопольського патріарха), канонічне становище цієї юрисдикції радикально не змінилося. Адже проблема УАПЦ і автокефального руху в Україні загалом не зводиться до більш-менш ефективних церковно-дипломатичних комбінацій. Для того щоб Константинополь й інші православні Церкви визнали помісний статус Української Церкви, УАПЦ потрібно шукати однакості в питанні помісності з канонічним православним єпископатом України. Пошук такої еклезіологічної однакості й становить, власне, головне завдання діалогу між УАПЦ і УПЦ.